

Отже, особливості землеволодіння у греків Маріупольського повіту були закладені наприкінці XVIII – на початку XIX ст. цілою низкою законодавчих актів Російської імперії. Деяка суперечливість цих документів і неспроможність грецьких переселенців виконати всі вимоги центральної та місцевої влади, призвели спочатку до часткової (середина XIX ст.), а потім і повної втрати у 1875 р. наданих ним привілеїв.

Значний вплив на зміни у принципах землеволодіння греків у 60–90-і рр. XIX ст. мали реформи, які впроваджувалися в життя російським урядом. Реформа 1861 р. змінила статус грецьких колоністів – їх прирівняли до державних селян. Через потребу сплачувати державні податки та відбувати військову повинність греки перейшли у цей період до громадського землеволодіння та регулярних перерозподілів землі. З усіх етнічних груп, представлених у регіоні, ця нацменшина займали останнє місце за рівнем культури господарювання, тому вигіднішим для майже 20% домогосподарів було віддавати свою землю в оренду, ніж самим її обробляти.

Отже, капіталістичні (модернізаційні) перетворення 60–70-х рр. XIX ст. у Російській державі мали значний вплив на зміни у суспільно-економічному розвитку грецьких сільських громад повіту.

Література

1. Августинович Э. По селениям и колониям Новороссии. – Санкт-Петербург, 1882. – 71 с.
2. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825–1860 гг. – Москва: Наука, 1981.
3. Араджіоні М.А. Історіографія етнічної історії та культури греків Північного Приазов'я (80-ті рр. XVIII ст. – 90-ті рр. XX ст.). – К., 1995. – 132 с.
4. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / Авт. кол.: М. Дмитрієнко та ін. – К., 2000. – 448 с.
5. Жалованная грамота христианам греческого закона, вышедшим из Крыма в Азовскую губернию на поселение // ПСЗРИ-1. – Санкт-Петербург, 1855. – Т. 20. – № 14879.
6. Статистико-экономические таблицы по Екатеринославской губернии за 1885–1886 гг. – Вып. II. Мариупольский уезд. – Екатеринослав, 1887. – 440 с.
7. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 178.
8. Положение Комитета министров о землях мариупольских греков, Высочайше утвержденное 19 февраля 1824 года // ПСЗРИ-1. – Санкт-Петербург, 1847. – Т. 16. – № 11720.
9. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 71.
10. Лях Р.Д., Добробог Л.М. Межування земель мариупольських греків на початку XIX ст. // Україна–Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: Тези міжнародної науково-практичної конференції. – Маріуполь, 1996. – С.64–65.

Аннотация. *Новикова С.В. Особенности землевладения у греков Мариупольского уезда (60–90-ые гг. XIX в.). Автор исследует изменения, которые произошли в принципах землевладения греческих крестьян Мариупольского уезда после проведения крестьянской реформы 1861 г. и реформ 60–70-х гг. XIX в.*

Ключевые слова: *землевладение, греки, Мариупольский уезд, реформа*

Summary. *Novikova S.V. Features of Landownership for Greeks of Mariupol Region (60–90s of the XIX Century). In this work the author researches the changes in the principles of the land ownership by the Greek peasants of the Mariupol region after carrying out the peasant reform in 1861 and reforms of the 60–70s of the XIX century.*

Key words: *land ownership, Greeks, Mariupol uyezd, reform*

*Надійшла до редакції 25.05.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.*

УДК 94(477.46)“18”:338.43

Т.А. Клименко

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО НА ЧЕРКАЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОРІЧЧЯ

Стаття являє собою спробу висвітлити коло питань, пов'язаних із економічним розвитком Черкаського регіону та становищем селянських господарств у другій половині XIX ст.

Ключові слова: *сільськогосподарське виробництво, Черкащина, друга половина XIX сторіччя*

Друга половина XIX ст. позначалася підвищенням інтересом урядових кіл Російської імперії до аграрного питання. Особливу увагу влади тоді привертала українські землі Правобережжя та Лівобережжя, зокрема Київської та Полтавської губерній, які склали найбільшу частину родючих ґрунтів найбільшої за територією країни у світі. Основним заняттям їхнього населення було землеробство, яке вимагало серйозної реформаційної політики від держави. Усе це відбувалося в насичений доленосними історичними подіями період. Багато ресурсів і турбот потребували Кримська війна (1853–1856), інкорпорація до Російської імперії більшості земель Середньої Азії (1856–1858), Кавказу (1864) і Казахстану, запровадженням земської, судової і військової реформ, Російсько-Турецька війна (1877–1878), тривалих зусиль вимагала й реалізація положень власне селянської реформи 1861 р.

Аналіз історіографії розвитку сільського господарства на Черкащині (на той час – південних повітах Київської губернії), наявність відповідної джерельної бази дають підстави стверджувати, що пореформені десятиріччя назагал є перспективною добою для поглибленого вивчення історії краю. Певну зацікавленість становлять чинні на той час системи та заходи ведення хліборобства, скотарства, промислів, торгівлі регіону.

Аграрні реформи, що були спричинені історичною безперспективністю кріпосницької системи господарювання, істотно позначилися на руйнуванні традиційних джерел існування селян. Не в останню чергу через майже цілковиту залежність від аристократів/поміщиків, які шукали нових засобів отримання прибутків. Тож цей період характеризувався певними змінами життєво-світоглядних цінностей передусім панівної соціальної групи – дворянства [1, 112].

Селянське господарство, в порівнянні з поміщицьким, знаходилося і гіршому становищі, передусім через традиціоналізм світосприйняття, консерватизм мислення, простіше кажучи, через ще більшу морально-психологічну неготовність хліборобів-трудолюбів до модернізаційних змін у суспільстві.

Це мало місце тоді, коли руйнування старих, умовно доринкових форм землеволодіння сприяло дедалі інтенсивнішому втягуванню ґрунтів у товарно-грошовий обіг. Перетворюючись на товар, вони частково переходили від дворян до інших станів, насамперед купців і заможних селян. Щоправда, процеси капіталізації в аграрному секторі господарювання залишалися мало помітними і осмисленими сучасниками – суб'єктами цих відносин [2, 202].

А проте реформування сільськогосподарського виробництва відкривало перед звільненими з кріпацтва селянами можливість купувати рухоме і нерухоме майно, займатися торгівлею, відкривати власну справу. Значну роль почала відігравати підприємницька оренда землі. Зрозуміло, що до неї вдавалися переважно заможніші односельці.

Позаяк підприємницьке господарювання ґрунтувалося на принципі отримання максимально високого прибутку, “новим” поміщикам було вигідно здавати частину землі в оренду. Почасти для того, аби виручені кошти використати для організації розширеного виробництва. Існували ще й такі причини, що спонукали власників до здачі землі в оренду: зниження врожайності землі і, як наслідок, її виснаження; низькі ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію; зростання загальних витрат на організацію виробництва товарної продукції; інші несприятливі умови для пристосування до нових економічних відносин.

З року в рік оренда ґрунтів поширювалася. Отак, у Звенигородському повіті з 65 маєтків перебували в оренді 13, а у Золотоніському повіті в оренді перебувало 37,4% орної землі [3, 132]. Серед орендарів у Золотоніському повіті було чимало козаків, дворян, купців, міщан, хоча кількісно переважали все ж селяни. До речі, до кінця XIX ст. площа землеволодіння мужицьких господарств у цих місцевостях збільшилась на 12%.

Поширення оренди сприяло зростанню цін на землю. Вони підвищувалися майже щороку. Лише в період 1887–1896 рр. ціни зросли з 89 крб. 60 коп. до 197 крб. за дес. [4, 5, 11, 12, 56]. Особливо активно купували землю козаки: у другій половині XIX ст. вони придбали її в чотири рази більше ніж колишні панщинники. За цей же період поміщики продали близько третини своїх земельних володінь, зокрема на Лівобережжі – 39,5%, на Правобережжі – 16,5%. Проте родючі ґрунти залишалися в маєтках дідичів. При цьому, за даними у Полтавській губернії, тільки 14% селянських господарств були більш-менш достатньо забезпечені власними зерновими продуктами харчування, а майже третина змушена була регулярно вдаватися до сторонніх заробітків, відхожих

промислів. Саме такі умови життя підштовхували зубожіле населення до отримання понад 50% земельних наділів в оренду, що у свою чергу призвело до стрімкого підвищення орендних цін – у цілому на 48%.

Однак, як би швидко селяни не збільшували площі своїх землеволодінь, більшість із них не могли купувати й орендувати її настільки, щоб зберегти своє колишнє поземельне становище. Унаслідок природного збільшення родин (чому сприяв демографічний вибух другої половини XIX ст.) вони постійно ділилися і середні господарства переходили в розряд малоземельних і бідних. Це спонукало селян зосереджувати увагу на підвищенні продуктивності своїх господарств. Урешті-решт число дрібних власників залишалося на попередньому рівні, а середні господарі стали ще забезпеченішими.

У поміщицьких і заможних селянських господарствах ширше впроваджувалися механізми/машини: парові млини, віялки, сортувальні і зерноочисні пристрої, зерносушарки, льоном'ялки та ін. А, приміром, винахід графа О.О. Бобринського – плуг-поглиблювач одержав медаль на Всесвітній Паризькій виставці [5, 236]. У цілому ж упродовж 1860–1890-х рр., завдяки використанню поліпшеного плугу, що забезпечувало глибоку оранку та раціональну сівбу сіялками, обсяг отриманого з кожної десятини збіжжя зріс на Правобережжі з 35 до 56 пудів, на Лівобережжі – з 25 до 48 пудів.

Запроваджувалися також нові агротехнічні заходи. Зокрема в поміщицьких маєтках відбувся перехід від трипільної до багатопільної системи рільництва. Тривав процес спеціалізації у вирощуванні технічних й сільськогосподарських культур. Спостерігалося збільшення порідності худоби, підвищувалася врожайність цукрових буряків, тютюну, соняшнику, картоплі та інших технічних культур.

І все ж, незважаючи на деякі помітні зрушення в розвитку сільського господарства Наддніпрянської України, її центральних губерній, господарський потенціал у регіональному вимірі розподілявся далеко нерівномірно. Окрім того, в умовах формування ринкових відносин малоземельні селянські господарства залишалися нерентабельними. Присадибну ділянку господар мав право викупити будь-коли. Викуп орної землі здійснювався тільки з дозволу поміщика. Середній наділ на ревізку душу на Лівобережній Україні становив тоді до 2,5 дес., на Правобережжі – 2,9 дес. Позаяк для сплати податків і забезпечення потреб сім'ї потрібно було мати не менше 5 дес. землі на одну ревізку душу, ці показники вказують на їхній низький життєвий рівень [6, 110]. Яскравим підтвердженням цьому є розповідь селянина з Уманщини: “Я, наприклад, козак, хазяїн середньої руки; у мене жінка, син двадцяти літ, записаний у ревізію, та ще двоє менших дітей. У цьому році в мене від корму залишиться пудів сто різного хліба – можу його продати. Ціна, слава богу, тепер не по 4 ж копійки сріблом за пуд жита, як було кілька років тому, а по 10 коп. сріблом. Купити чобіт три пари для мене, жінки і сина, по 1 крб 15 коп. пара, пудів півтора солі – 1 крб 80 коп., дьогтю відро – 1 крб, горілки й риби для косарів. А подушне за дві душі, рекрутські... а серпи зубити, сокиру нову купити, попам дати, залізо в плузі порветься... Ні, жінко, моя, ні, мій сину, не буде вам у цьому році обнови до різдвяних свят...” [7, 272].

Через брак коштів селянам доводилося змінити традиційний засіб обробітку землі волами на дешевший – конем, а для впровадження “прискореної” технології дерев'яний плуг замінити на металевий, що в подальшому призвело до підвищення прибутковості зернового господарства та, у свою чергу, підвищення цін на хліб. Адже завдяки використанню залізного плугу виникла велика економія людської праці, скоротилися витрати на худобу шляхом заміни розведення волів на коней, у дрібних господарствах значно зменшилися витрати на обробку ґрунтів.

Поміщики, які не скористалися наданою можливістю модернізації свого господарства, опинялися перед необхідністю продажу землі. Покупці – здебільшого підприємці, заможні селяни та “підприємливі” поміщики, створювали на цих землях господарства з виробництва товарної продукції.

У технічному відношенні особливо виділялися великі економії з вирощування цукрових буряків. У Смілянській, Шполянській, Таганчанській та Городищенській економіях застосовувалися 4–7-пільні та 8–16-пільні сівозміни. Для оранки використовувалися металеві плуги поліпшеної конструкції, культиватори, дискові борони. Власники вдавалися до так званої акордної системи, яка ґрунтувалася на обробці землі тутешніми селянами їхнім реманентом, за що останні отримували в користування такі потрібні їм угіддя [8, 4,5]. Прикладом ефективного

використання земельних ресурсів може слугувати Смілянська економія графа О. Бобринського, в якій працювало понад тисячу найманих робітників і було запроваджено 16-пільну систему обробітку землі, штучне удобрення, використання коней і металевих плугів, розпашників, котків, шлейферів та іншої техніки. Оборотний капітал господарства складав 435 тис. крб. Однак, селяни, які працювали без підряду, отримували прибуток лише у неврожайні роки. У сприятливі ж роки спостерігалось надвиробництво цієї культури й їм було важко конкурувати з великими поміщицькими господарствами.

Прагнення підвищувати врожайність підштовхувало землевласників до ефективного використання сівозмін. Цього вимагало наявність достатніх площ, які у свою чергу залежали від природної родючості ґрунту та місцезнаходження переробних заводів. У великих маєтках потужних землевласників Потоцьких, Воронцових, Лопухіних, Любомирських, Давидових, Раєвських, Багратіонів, Орлових, Бобринських, Браницьких, Балашових, Бутурліних, Голіциних, Трубецьких, Потьомкіних, Скоропадських, Сангушків, Самойловича, Енгельгардтів, Долгорукових, Шувалових, Радзивилів, Четвертинських, Липковських, Залеських, Ржевських застосовувалося 8–16-пільна сівозмінна. Прибуткові культури – пшениця, буряк та інші – потребували постійного угноєння. Отак, у маєтках Браницьких цьому приділялося значну увагу – на десятину площі вивозилося по 100–120 возів перегною. У великих маєтках Полтавської губернії цей показник становив 150 возів, у середніх – від 30 до 600 возів.

Високий рівень розораності землі відігравав значну роль у посиленні пошуків землевласниками нових форм виробництва. На всій території Правобережжя та Лівобережжя господарства відзначалися розмаїттям польових культур. Важливе місце посідали зернові, з яких основною була пшениця. Під неї відводилися значні площі, її вирощували більшість господарств. Окрім пшениці серед озимих хлібів найбільшу перевагу надавалося вівсу, ячменю та житю. З інших культур варто назвати гречку, картоплю, кукурудзу. На Лівобережжі багато висівали тютюну.

Другою за популярністю культурою після зернових були цукрові буряки. Природна родючість ґрунту на Правобережжі зумовлювала їх високі врожаї. Із 24 заможних господарств Київської губернії цукрові буряки вирощували в 16. Найпотужнішим виробником цієї “солодкої” культури був маєток графа О. Бобринського, господар якого докладав чимало зусиль до підвищення якості та збільшення врожайності буряку. Велике значення мала глибина оранки, для чого граф винайшов плуг, який у подальшому набув поширення в інших маєтках. За новою технологією коренеплід виростав довгастої форми, що вважалося найціннішим для цукрового виробництва. За підтримки Бобринських, які докладали чимало зусиль і грошей для поширення цієї культури, буряківництво розвивалося і в селянських господарствах.

Наприкінці XIX ст. на зміну трипільля приходило багатопільля. Отримання ефективних і результативних сівозмін вимагало вдвічі більшої площі від попередньої. Це було можливо здійснити тільки в ресурсно-потужних маєтках. Приміром, у Смілянському маєтку застосовувалося 12–13-пільля, у Шполянському 6–12-пільля. Решту господарств на території Південної Київщини обмежувалися 3–4-пільлям. Запровадження правильної сівозміни, виведення продуктивних порід худоби, застосування удосконалених знарядь і машин та прийомів обробітку землі мало велике значення для раціонального господарювання.

Землі, під які відводилися основні сільськогосподарські культури, потребували ретельного угноєння, і цьому приділялося велике значення. Проте, добрива систематично вносилися лише у великих маєтках, у малих і збіднілих господарствах угноєння мало випадковий характер. Причиною цьому було відсутність часу та коштів на їхнє придбання [9, 153]. Важливою умовою для отримання в достатній кількості та якісного органічного добрива було утримання худоби. Значну перевагу в цьому мали великі маєтки Браницьких, Потоцьких, Любомирських, в яких вирощували тяглову худобу та породистих робочих коней [10, 64–66]. Незважаючи на те, що для її випасу використовувалися переважно ліси, перелоги, сіножаті, потреба у фуражі повсякчасно зростала. Це потребувало збільшення площ для отримання корму. Кормові культури не просто висівали у дедалі більших розмірах, їх також включали в сівозмінну. Це давало перевагу для відновлення мінерального ресурсу землі природним шляхом.

Завдяки підвищенню врожайності земель на Правобережжі (Черкащині) за останні два десятиліття XIX ст. десятина давала, відповідно, у поміщицьких і селянських господарствах:

озимої пшениці – 63 та 56 пудів; жита 58 та 53 пуда; вівса – 63 та 52 пуда. На тлі загальної врожайності в Київській губернії Уманський повіт значно відрізнявся продуктивністю ведення господарства. Так, в 1899 р. із десятини поміщицьких земель було зібрано: жита – 83 пуда, озимої пшениці – 93 пуда, вівса – 66 пудів. Збір із селянських земель, зазвичай, був нижче на 8–10%. Це пояснюємо тим, що в умовах жорсткої конкуренції між великими поміщицькими та малими селянськими господарствами, насичення ринку зерновими культурами, ціни на головний продукт господарства пшениці були надзвичайно низькими. Перешкодами розвитку продуктивності дрібних селянських господарств були важкі історичні, економічні, побутові умови життя, неосвіченість сільського населення, відсутність технічних знань у галузі сільського господарства, застаріла трипільна система сівозмін, обмеженість і невизначеність правових відносин, малоземелля, недостатність пасовищ і худоби, дорожня земляробських знарядь праці, недостатня кількість підсобних промислів [11, 1045].

Рівень розвитку сільського господарства був тісно пов'язаний із знаннями та вміннями, які, як відомо, розповсюджувалися тільки в раціонально організованих приватних великих маєтках. У таких господарствах використовувалися найдосконаліші на той час знаряддя праці, продуктивний скот, більш цінні рослинні культури. У Черкаському повіті їхня роль була особливо відчутна. Великі обсяги сільськогосподарської продукції надавали можливість здійснювати в маєтках переробку отриманої сировини.

У Смілянському господарстві графів Бобринських уперше почали культивувати вирощення й переробку буряку, як перспективної культури. Ще на початку XIX ст. вона була маловідомою, а вже через 60 років отримала широке розповсюдження. У другій половині століття виникли й набули досвіду обробітку буряку цілі покоління робітників. Широкого розквіту набуло в регіоні також винокурне, тютюнове та борошномельне виробництва, які приносили господарям значні прибутки. В Звенигородському, Уманському, Чигиринському повітах поширеним залишалося бджільництво. Від продажу меду і воску місцеві виробники мали значні грошові надходження [12, 133]. Окрім того, по всій території Черкащини прискореними темпами розвивалося садівництво. Прибуток від цієї галузі був значно меншим, але окремі господарства досягали дивовижних успіхів. Зокрема, фруктовий сад був предметом особливої уваги в маєтку родини Симиренків. У Полтавській губернії значні площі були зайняті тютюном. Але незалежно від того, під які посіви відводили ґрунти, вирішальне значення мали саме зернові культури [13, 192]. Щодо успішного розповсюдження сільськогосподарських знань, то воно залежало від наступних умов: збільшення чисельності різного роду шкіл і сільськогосподарських товариств; підвищення загальної культури населення; підготовка видань із різних галузей сільського господарства та розповсюдження їх через мережу місцевих бібліотек.

Однак, попри швидкі темпи розвитку сільського господарства, зустрічалося багато труднощів на шляху збільшення його виробництва. Основними його причинами були стихійні лиха: зливи, град, урагани, які наносили великі, хоча й здебільшого одноразові збитки господарствам. Шкодили господарствам і комахи. Популяризація заходів для боротьби зі шкідниками, правильне їхнє застосування давало позитивні результати. Надто гостро відчувалася потреба в розширенні спеціальних знань, передусім з ентомології. Добре відомо, що Черкаський повітовий комітет з сільськогосподарської промисловості надавав вирішенню цієї проблеми великого значення.

Окремо треба сказати про заразні хвороби худоби, які інколи спричиняли епізотії. У тих повітах Черкащини, в яких працювали урядові ветеринари, здійснювався лише профілактичний нагляд, а конкретна допомога надавалася вряди-годи. До функцій же повітових ветеринарів, окрім основного їхнього призначення – лікування та попередження хвороб, належав контроль за виконанням встановлених правил догляду, складання протоколів і притягнення до відповідальності за їхні порушення. За умови сумлінного виконання поліційно-канцелярських обов'язків, у них не залишалося часу на профілактику хвороб та їхнє лікування.

Єдиним засобом, який хоча б незначною мірою забезпечував господарства від стихійних лих, було страхування. Правильне і своєчасне страхування урожаю та худоби допомагало виробникам у скрутні часи.

Отже, у другій половині XIX ст., під впливом державних реформ (ширше – модернізації суспільства), на території сучасної Черкащини відбулися помітні зміни в аграрній сфері. Унаслідок скасування кріпосного права селяни стали особисто вільними, отримали можливість купувати і

продавати рухоме і нерухоме майно. Водночас, характер реформи створював умови для збереження землеволодіння поміщиків, обезземелення та майнового і соціального розшарування пересічних рільників. Посилена експлуатація ґрунтів, значні матеріальні вкладення, інтенсифікація виробничої діяльності разом із зазначеними зусиллями держави створили умови для докорінної трансформації історично сформованих форм життєдіяльності. У цьому відношенні південні повіти Київської губернії позначалися низкою провідних тенденцій і конкретних експериментів.

Література

1. Привалко Т. Статистичні джерела з історії дворянства Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 9. – К., 2005.
2. Історія України / Під ред. М.І. Бушина. – Черкаси: “Брама”, 2000.
3. Каблуков Н.А. Значение хлебных цен для частого землевладения в Европейской России // Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1897.
4. Рклицкий М.В. Из прошлого и настоящего черноземной деревни. Экономические очерки, статьи и заметки. – Полтава, 1914.
5. Клименко Т.А.. Економічний розвиток Черкащини в XIX ст. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 9. – К., 2007.
6. Мельниченко В.М. Моя Черкащина. – Черкаси: “Вертикаль”, 2006.
7. Основа. – 1861. – Січень.
8. Доклад высочайше учрежденной комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской производительности в России. – Санкт-Петербург, 1873.
9. Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1889.
10. Анфимов А.М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX вв.). – Москва: Наука, 1969. – 394 с.
11. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Киевская губерния. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. XV.
12. Военно статистическое обозрение Российской империи. Киевская губерния. – Санкт-Петербург, 1848. – Т. 10. – Ч. 1.
13. Темірова Н. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 319 с.

Аннотация. *Клименко Т.А. Сельскохозяйственное производство на Черкащине во второй половине XIX века. Данная статья представляет собой попытку раскрыть круг вопросов связанных с экономическим развитием Черкасского региона и состоянием крестьянских хозяйств во второй половине XIX ст.*

Ключевые слова: *сельскохозяйственное производство, Черкащина, вторая половина XIX века*

Summary. *Klymenko T.A. Agricultural Production in Cherkasy Region in the Second Half of the XIX Century. The article represents an attempt of the author to highlight a range of questions connected with the economical development of Cherkasy region, situation of agricultural estates in the second half of 20th century.*

Key words: *agricultural production, Cherkasy region, second half of the XIX century*

*Надійшла до редакції 21.04.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.*

УДК 724.43(477)“19”

Н.Д. Муренець

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІВ УАПЦ ФОРМАЦІЇ 1920-х рр.

Здійснено аналіз соціального (правового та матеріального) становища священнослужителів УАПЦ 1920-х рр. Будуючи свої міркування на основі архівних матеріалів та з урахуванням думки фахівців з цієї тематики, дослідниця з'ясувала, що високий авторитет кліру значною мірою визначався бажанням українських людей мати саме “народну” церкву.

Ключові слова: *УАПЦ, автокефалія, клір, священник, парафія*